

سخن سردبیر

مدیریت در شرایط فتنه مبتنی بر آموزه‌های نهج‌البلاغه

با عنایت به مفروضات الگوی مدیریت اقتضایی، سبک و اسلوب مدیریت تابعی از شرایط و مقتضیات سازمانی و محیطی است. یکی از شرایطی که در الگوهای مدیریت عرفی به آن پرداخته نشده است، مدیریت در شرایط فتنه است. شرایطی که در احادیث و روایات اسلامی جزء لاینفک حیات بشر در دوره آخرالزمان است. از آنجا که به زعم اغلب اندیشمندان اسلامی و غیر اسلامی، عصر حاضر به عنوان دوره آخرالزمان شناخته می‌شود؛ لذا آشنایی با سبک مدیریت در شرایط فتنه بایسته و ضروری است. در این مجال کوتاه تلاش می‌گردد تا با مراجعه به نهج‌البلاغه، ضمن تبیین مفهومی فتنه، نحوه مدیریت بر خویشتن و همچنین مدیریت جامعه در شرایط فتنه مورد واکاوی قرار گرفته و الگوهای رفتاری بهینه و راهبردهای مدیریتی مبتنی بر فرمایشات مولای متقیان امام علی(ع) عرضه گردد.

در اولین گام باید از نظر مفهومی تعریف مناسبی از شرایط فتنه ارائه گردد. برای دستیابی به این هدف، مراجعه به خطبه ۹۳ نهج‌البلاغه، راهگشاست. امام علی(ع) در سال ۳۸ هجری در هنگام بازگشت از جنگ نهروان، سخنانی ایراد می‌فرماید که در بخشی از آن به تبیین مفهوم فتنه می‌پردازد: "...فتنه‌ها آنگاه که روی آورند با حق شباهت دارند، و چون پشت کنند حقیقت چنانکه هست، نشان داده می‌شود. فتنه‌ها چون می‌آیند شناخته نمی‌شوند، و چون می‌گذرند، شناخته می‌شوند. فتنه‌ها چون گردبادها می‌چرخند، از همه جا عبور می‌کنند، در بعضی از شهرها حادثه می‌آفرینند و از برخی شهرها می‌گذرند...". بر اساس این فرمایش امام علی(ع) هنگامی که فتنه‌ها روی آورند، خود را به لباس حق در می‌آورند و آنقدر شباهت آنها به حق زیاد است که به سادگی نمی‌توان مرز فتنه و حق و حقیقت را مشخص نمود. فضا بقدری غبار آلود است که نمی‌توان حق را از باطل تشخیص داد. امام علی(ع) برای توصیف این شرایط از استعاره گردباد بهره می‌گیرد که وقتی فرد در دام آن می‌افتد، قدرت بینایی کافی ندارد و تنها زمانی به شرایط وقوف می‌یابد و از ماهیت رخدادها مطلع می‌شود که گردباد در حال دور شدن از اوست.

امام علی(ع) همچنین در بخشی از خطبه ۱۵۱ نهج‌البلاغه می‌فرماید: "... و در فتنه‌های درهم پیچیده، به هنگام پیدایش نوزاد فتنه‌ها و آشکار شدن باطن آنها، و برقرار شدن قطب و مدار آسیای

آن، با آگاهی قدم بردارید. فتنه‌هایی که از رهگذرهای ناپیدا آشکار گردد، و به زشتی و رسوایی گراید." امام علی(ع) در بخشی از خطبه ۵۰ نهج البلاغه می‌فرماید: "... پس اگر باطل با حق مخلوط نمی‌شد، بر طالبان حق پوشیده نمی‌ماند، و اگر حق از باطل جدا و خالص می‌گشت، زبان دشمنان قطع می‌گردید. اما قسمتی از حق و قسمتی از باطل را می‌گیرند و به هم می‌آمیزند، آنجاست که شیطان بر دوستان خود چیره می‌گردد و تنها آنان که مشمول لطف و رحمت پروردگارند نجات خواهند یافت."

بنابراین با بهره‌گیری از این فرمایشات امام علی(ع) می‌توان نتیجه گرفت که واژه فتنه مشتمل بر پنج مفهوم اساسی است:

اول آنکه حوادث و رویدادهای حق مدارانه و باطل گرا آنچنان شبیه هم می‌گردند که امکان تمیز و تفکیک آنها بدون مجهز شدن انسان به ابزارهای بینشی و بصیرتی وجود ندارد؛ چرا که باطل ظاهری حقیقت‌گونه به خود می‌گیرد و با چهره‌ی ساختگی خود، افراد را دچار تردید می‌کند (امتزاج حق و باطل).

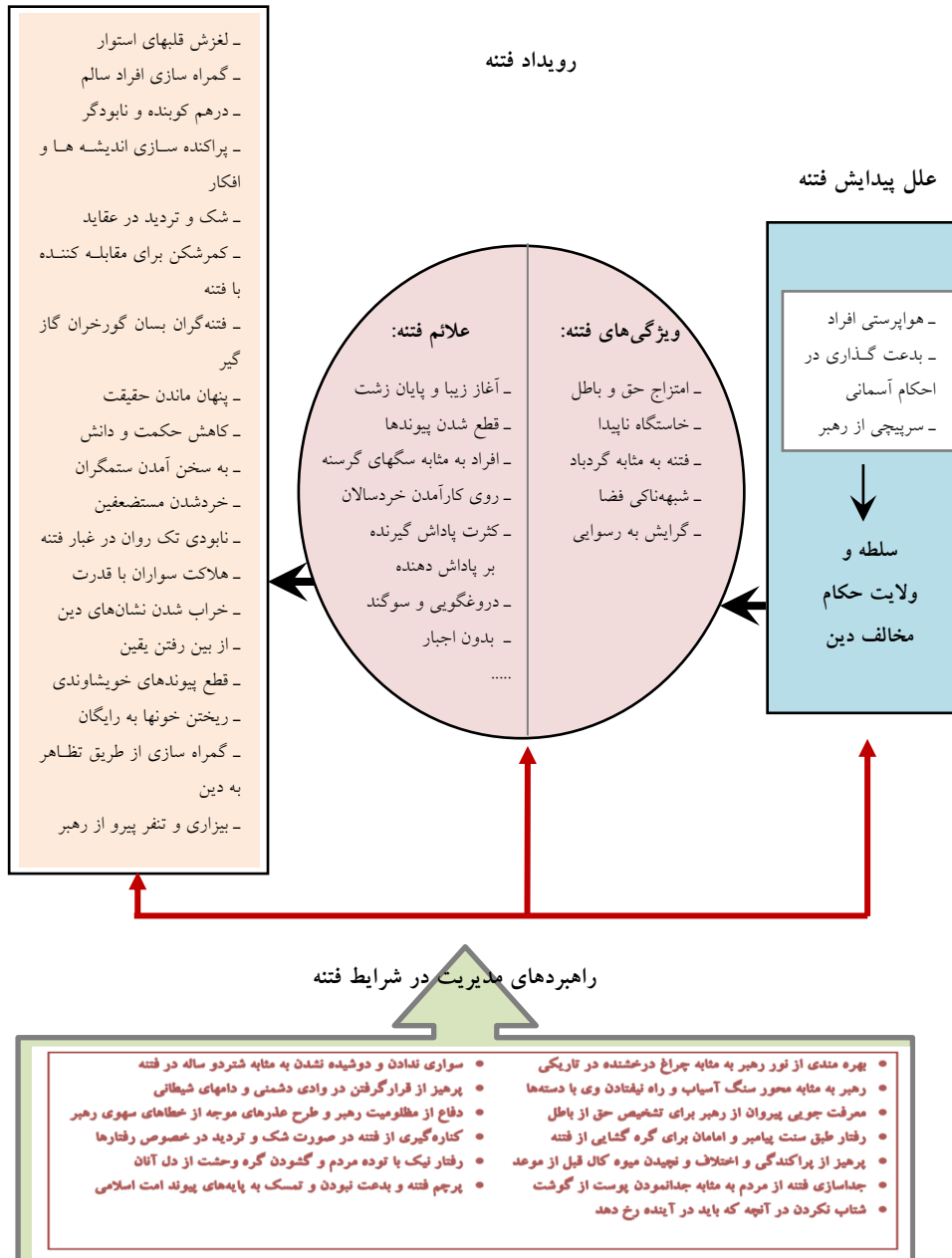
دوم آنکه خاستگاه فتنه شفاف نیست و از رهگذرهای ناپیدا آشکار می‌گردد (خاستگاه ناپیدا). سوم آنکه خاصیت گردبادگونه فتنه باعث می‌شود که افراد در حین وقوع فتنه در تله‌ای گرفتار شوند که ضمن نداشتن دید کافی، از شرایط متعادلی نیز برخوردار نیستند و امکان اندیشیدن برای آنها فراهم نیست؛ و تنها زمانی حواسشان جمع می‌گردد که دور شدن گردباد را به تماشا می‌نشینند و تازه متوجه می‌شوند که چه بر سر آنها آمده است (خاصیت گردبادگونه).

چهارم آنکه فتنه در بستر شبهه و ابهام می‌روید و فتنه‌انگیزان از فضاهای شبهه آلود و مبهم بیشترین بهره را می‌برند؛ و تنها در اماکنی فتنه اجازه بروز و ظهور می‌یابد که شبهه‌افکنی و شایعه‌پراکنی شیوع داشته باشد و مردم خود را در معرض شرایط فتنه قرار دهند. اگر این بستر فراهم نباشد، فتنه مجالی برای جولان نمی‌یابد و عقیم می‌ماند (شبهه‌ناکی فضا).

پنجم آنکه گرایش طبیعی فتنه بسوی زشتی و رسوایی است و فضای جامعه را ملتهب و مسموم می‌سازد (گرایش به زشتی و رسوایی).

راقم این سطور با بهره‌گیری از آموزه‌های ارزشمند نهج البلاغه، الگویی مفهومی برای تبیین مدیریت در شرایط فتنه طراحی نموده است که در نمودار شماره ۱ ملاحظه می‌گردد.

پیامدهای فتنه

نمودار ۱. الگوی مدیریت در شرایط فتنه مبتنی بر آموزه های نهج البلاغه

در هسته مرکزی این الگو، به مفهوم شناسی فتنه پرداخته شده و مشخصه‌ها و همچنین علائم فتنه از منظر مولای متقیان به اختصار فهرست گردیده است. در سمت راست مدل به عوامل موثر بر شکل گیری فتنه پرداخته شده و در سمت چپ نیز پیامدهای فتنه گنجانده شده است. در پایین مدل نیز با توجه به فرمایشات امام علی (ع)، مجموعه‌ای از مهمترین راهبردهای مدیریت در شرایط فتنه از خطبه‌های آن امام همام استخراج گردیده است که این راهبردها باید در پیشگیری علل پیدایش فتنه و همچنین کنترل فتنه در حین وقوع و ایجاد پیامدهای منفی آن مورد توجه قرار گیرد.

اولین نکته در خصوص فتنه، شناسایی ریشه‌ها و علل شکل گیری آن است. امام علی (ع) در خطبه ۵۰ نهج البلاغه پس از پایان جنگ صفین و ماجرای حکمیت در سال ۳۸ هجری در شهر کوفه به علل پیدایش فتنه‌ها اشاره نموده و می‌فرماید: "... همانا آغاز پدید آمدن فتنه‌ها، هواپرستی، و بدعت‌گذاری در احکام آسمانی است، نوآوری‌هایی که قرآن با آن مخالف است، و گروهی «با دو انحراف یاد شده» بر گروه دیگر سلطه و ولایت یابند، که بر خلاف دین خداست."

نقش رهبر در پیشگیری از فتنه از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. امام علی (ع) در مناسبت‌های مختلف به تبیین این موضوع پرداخته‌اند که به فرازهایی از فرمایشات آن حضرت در این زمینه اشاره می‌گردد.

پس از جنگ صفین و نهروان، امام علی (ع) در سال ۳۸ هجری مردم را برای سرکوبی معاویه فراخواند، و گروهی گفتند ای امیرالمؤمنین، اگر تو حرکت کنی با تو حرکت می‌کنیم. امام (ع) در خطبه ۱۱۹ نهج البلاغه خطاب به آنان می‌فرماید: "... و برای من سزاوار نیست که لشکر و شهر و بیت‌المال و جمع آوری خراج و قضاوت بین مسلمانان، و گرفتن حقوق درخواست کنندگان را رها سازم، آنگاه با دسته‌ای بیرون روم، و به دنبال دسته‌ای به راه افتم، و چونان تیر نتراشیده در جعبه‌ای خالی به این سو و آن سو سرگردان شوم. من چونان محور سنگ آسیاب، باید بر جای خود استوار بمانم تا همه امور کشور، پیرامون من و به وسیله من به گردش در آید، اگر من از محور خود دور شوم، مدار آن بلرزد و سنگ زیرین آن فرو ریزد. به حقّ خدا سوگند که این پیشنهاد بدی است. به خدا سوگند اگر امیدواری به شهادت در راه خدا را نداشتم، پای در رکاب کرده از میان شما می‌رفتم، و شما را نمی‌طلبیدم، چندان که باد شمال و جنوب می‌وزد؛ زیرا شما بسیار طعنه‌زن، عیب‌جو، رویگردان از حق، و پر مکر و حيله‌اید. مادام که افکار شما پراکنده است، فراوانی تعداد شما سودی ندارد، من شما را به راه روشنی بردم که جز هلاک خواهان، هلاک نگردند. آن کس

که استقامت کرد به سوی بهشت شتافت و آن کس که لغزید در آتش سرنگون شد." امام علی (ع) در این فرمایش خود، رهبر را در شرایط فتنه به محور سنگ آسیاب تشبیه می نماید که باید پایدار و استوار در مرکز فرماندهی مستقر شود، چرا که راه افتادنش با دسته‌ها و گروه‌ها، او را از نقش محوری و همچنین اتخاذ تصمیمات راهبردی غافل خواهد ساخت.

امام علی (ع) در بخشی از خطبه ۱۸۷ که پس از جنگ نهروان در سال ۳۸ هجری در کوفه ایراد گردید، در خصوص لزوم اطاعت از رهبر در شرایط فتنه می فرماید: "... ای مردم مهار بار سنگین گناهان را رها کنید، و امام خود را تنها مگذارید، که در آینده خود را سرزنش می کنید. خود را در آتش فتنه‌ای که پیشاپیش افروخته‌اید نیفکنید، راه خود بگیرید، و از راهی که به سوی فتنه‌ها کشانده می شود دوری کنید. به جانم سوگند که مؤمن در شعله آن فتنه‌ها نابود شود. اما مدعیان دروغین اسلام در امان خواهند بود. همانا من در میان شما چونان چراغ درخشنده در تاریکی هستم، که هر کس به آن روی می آورد از نورش بهرمنده می گردد."

امام علی (ع) در خطبه ۱۸۹ به اهمیت معرفت جویی پیروان از امام می پردازد و در بخشی از این خطبه می فرماید: "... پرسید قبل از آن که فتنه‌ها چونان شتری بی صاحب حرکت کند، و مهار خود را پامال نماید، و مردم را بکوبد و بیازارد، و عقل‌ها را سرگردان کند." بنابراین از منظر امام علی (ع)، مهمترین خاستگاه‌های فتنه در سه عامل اصلی خلاصه می شود که عبارتند از هواپرستی افراد، بدعت در دین و سرپیچی از رهبر؛ که این سه عامل به نوبه خود باعث حاکمیت افرادی در جامعه می شود که اعتقادی به دین ندارند و در بستر چنین حاکمیتی، زمینه برای فتنه‌های جدید فراهم می گردد.

زمانی که فتنه رخ می دهد، یکسری مشخصه‌ها و ویژگی‌هایی دارد که پیشتر در قالب مشخصه‌های پنجگانه به آنها پرداخته شد. علاوه بر آن، برای تشخیص این که به چه رویدادی می توان مفهوم فتنه را اطلاق نمود، از میان فرمایشات امیر مومنان (ع) می توان برخی از این علائم را استخراج نمود.

امام علی (ع) در بخشی از خطبه ۱۵۱ نهج البلاغه در خصوص فتنه می فرماید: آغازش چون دوران جوانی پر قدرت و زیبا، و آثارش چون آثار باقی مانده بر سنگ‌های سخت زشت و دیرپاست، که ستمکاران آن را با عهده‌ی که با یکدیگر دارند، به ارث می‌برند؛ نخستین آنان پیشوای آخرین، و آخرین گمراهان، اقتدا کننده به اولین می‌باشند. آنان در به دست آوردن دنیای پست بر هم سبقت می‌گیرند، و چونان سگ‌های گرسنه، این مردار را از دست یکدیگر می‌ربایند."

امام علی(ع) در بخشی از خطبه ۱۸۷ در خصوص علائم فتنه آینده می‌فرماید: "... هان ای مردم در آینده پشت کردن روزگار خوش، و قطع شدن پیوندها، و روی کار آمدن خردسالان را انتظار کشید، و این روزگاری است که ضربات شمشیر بر مؤمن آسان‌تر از یافتن مال حلال است، روزگاری که پاداش‌گیرنده از دهنده بیشتر است. و آن روزگاری که بی‌نوشیدن شراب مست می‌شوید، با فراوانی نعمت‌ها، بدون اجبار سوگند می‌خورید، و نه از روی ناچاری دروغ می‌گویید. و آن روزگاری است که بلاها شما را می‌گزد، چونان گزیدن و زخم کردن دوش شتران از پالان. آه، آن رنج و اندوه چقدر طولانی، و امید گشایش چقدر دور است."

فتنه باعث آسیب‌های شدید اجتماعی، روانی، سیاسی و اقتصادی می‌شود و جامعه را به ورطه نابودی می‌کشاند. امام علی(ع) در بخشی از خطبه ۱۵۱ نهج‌البلاغه پیامدهای فتنه را اینگونه یکایک بر می‌شمارد: "... سپس فتنه‌ای سر برآورد که سخت لرزاننده، در هم کوبنده و نابودکننده است، که قلب‌هایی پس از استواری می‌لغزند، و مردانی پس از درستی و سلامت، گمراه می‌گردند، و افکار و اندیشه‌ها به هنگام هجوم این فتنه‌ها پراکنده، و عقاید پس از آشکار شدنشان به شک و تردید دچار می‌گردد. آن کس که به مقابله با فتنه‌ها برخیزد کمرش را می‌شکند، و کسی که در فرو نشانیدن آن تلاش می‌کند، او را در هم می‌کوبد. در این میان فتنه‌جویان چونان گورخران، یکدیگر را گاز می‌گیرند، و رشته‌های سعادت و آیین محکم شده‌شان لرزان می‌گردد، و حقیقت امر پنهان می‌ماند. حکمت و دانش کاهش می‌یابد، ستمگران به سخن می‌آیند، و بیابان نشین‌ها را در هم می‌کوبند، و با سینه مرکب‌های ستم، آنها را خرد می‌نمایند. تک‌روان در غبار آن فتنه‌ها نابود می‌گردند، و سواران با قدرت در آن به هلاکت می‌رسند. فتنه‌ها با تلخی خواسته‌ها وارد می‌شود، و خون‌های تازه را می‌دوشد، نشانه‌های دین را خراب، و یقین را از بین می‌برد. فتنه‌هایی که افراد زیرک از آن بگریزند، و افراد پلید در تدبیر آن بکوشند. آن فتنه‌ها پر رعد و برق و پر زحمت است، در آن پیوندهای خویشاوندی قطع شده، و از اسلام جدا می‌گردند، فتنه‌ها چنان ویرانگرند که تندرست‌ها بیمار، و مسکن‌گزیدگان کوچ می‌کنند. در آن میان کشته‌ای است که خونش به رایگان ریخته، و افراد ترسویی که طالب امانند، با سوگندها آنان را فریب می‌دهند، و با تظاهر به ایمان آنها را گمراه می‌کنند."

امام علی(ع) همچنین در بخشی از خطبه ۱۵۱ نهج‌البلاغه در خصوص شرایط فتنه‌انگیز می‌فرماید: "... طولی نمی‌کشد که پیرو از رهبر، و رهبر از پیرو، بیزاری می‌جوید، و با بغض و کینه

از هم جدا می شوند، و به هنگام ملاقات، همدیگر را نفرین می کنند."

برای مدیریت در شرایط فتنه، توصیه های بسیار ارزشمندی از سوی امام علی (ع) هم به مردم عادی و هم به مدیران و رهبران جامعه شده است که در الگوی ارائه شده، از آنها به عنوان راهبردهای مدیریت در شرایط فتنه یاد شده است. در این مجال به برخی از گزاره های مدیریتی مقابله با فتنه در فرمایشات امام علی (ع) اشاره می گردد.

امام علی (ع) در خطبه ۹۳ نحوه جدا شدن فتنه از مردم را به جدا شدن پوست از گوشت، که با دست قصاب انجام می پذیرد، تشبیه می کند و در ادامه می فرماید: "... در آن هنگام، قریش دوست دارد آنچه در دنیاست بدهد تا یک بار مرا بنگرد، گر چه لحظه کوتاهی (به اندازه کشتن شتری) باشد، تا با اصرار چیزی را بپذیرم که امروز پاره ای از آن را می خواهم نمی دهند."

امام علی (ع) در خطبه ۱۵۰ نهج البلاغه درباره آینده بشریت می فرماید: "به راههای چپ و راست رفتند، و راه ضلالت و گمراهی پیمودند، و راه روشن هدایت را گذاشتند. پس در باره آنچه که باید باشد شتاب نکنید، و آنچه را که در آینده باید بیاید دیر بشمارید، چه بسا کسی برای رسیدن به چیزی شتاب می کند اما وقتی به آن رسید دوست دارد که ای کاش آن را نمی دید، و چه نزدیک است امروز ما به فردایی که سپیده آن آشکار شد. ای مردم اینک ما در آستانه تحقق وعده های داده شده، و نزدیکی طلوع آن چیزهایی که بر شما پوشیده و ابهام آمیز است، قرار داریم."

امام علی (ع) در خطبه ۱۸ که پس از شرایط فتنه انگیز جنگ جمل در سال ۳۶ هجری، به فرماندار بصره عبدالله بن عباس می فرماید: "بدان که بصره امروز جایگاه شیطان، و کشتزار فتنه هاست. با مردم آن به نیکی رفتار کن، و گره وحشت را از دل های آنان بگشای. بد رفتاری تو را با قبیله «بنی تمیم» و خشونت با آنها را به من گزارش دادند، همانا «بنی تمیم» مردانی نیرومندند که هر گاه دلاوری از آنها غروب کرد، سلحشور دیگری جای آن درخشید، و در نبرد، در جاهلیت و اسلام، کسی از آنها پیشی نگرفت. و همانا آنها با ما پیوند خویشاوندی، و قرابت و نزدیکی دارند، که صله رحم و پیوند با آنان پاداش، و گسستن پیوند با آنان کیفر الهی دارد. پس مدارا کن ای ابوالعباس امید است آنچه از دست و زبان تو از خوب و یا بد، جاری می شود، خدا تو را بیامزد، چرا که من و تو در اینگونه از رفتارها شریکیم. سعی کن تا خوش بینی من نسبت به شما استوار باشد، و نظرم دگرگون نشود، با درود."

نیک رفتار کردن با مردم، و گره وحشت را از دل‌های مردم گشودن از توصیه‌های اکید امام مسلمین به یکی از مدیران زیر مجموعه در شرایط فتنه انگیز آن زمان است که باید به عنوان یکی دیگر از اقدامات راهبردی در شرایط فتنه، مورد توجه کارگزاران قرار گیرد.

امام علی(ع) در خطبه ۱۳۸ نهج البلاغه از تحولات آینده سخن می‌گوید و برای در امان ماندن از فتنه‌ها می‌فرماید: "... پس باید بر سنت پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم باقی مانید که برپاست، و بر آثار رسالت تکیه نمایید، که آشکار است، به عهد نزدیکی که بسته‌اید وفادار مانید که یادگار پیامبر بر آن تکیه دارد، و بدانید این شیطان است که راه‌هایش را هموار می‌نماید تا قدم بر جای قدم‌هایش نهید و راهش را پی‌گیرید."

امام علی(ع) در خطبه ۱۵۰ نهج البلاغه درباره آینده بشریت می‌فرماید: "بدانید آن کس از ما (حضرت مهدی «عج») که فتنه‌های آینده را دریابد، با چراغی روشنگر در آن گام می‌نهد، و بر همان سیره و روش پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم و امامان علیهم السلام رفتار می‌کند تا گره‌ها را بگشاید، بردگان و ملت‌های اسیر را آزاد سازد، جمعیت‌های گمراه و ستمگر را پراکنده و حق‌جویان پراکنده را جمع‌آوری می‌کند. حضرت مهدی (عج) سال‌های طولانی در پنهانی از مردم به سر می‌برد آن‌چنان که اثر شناسان، اثر قدمش را نمی‌شناسند، گرچه در یافتن اثر و نشانه‌ها تلاش فراوان کنند. سپس گروهی برای درهم کوبیدن فتنه‌ها آماده می‌گردند، و چونان شمشیرها صیقل می‌خورند، دیده‌هاشان با قرآن روشنایی گیرد، و در گوش‌هاشان تفسیر قرآن طنین افکند، و در صبحگاهان و شامگاهان جامه‌های حکمت سر می‌کشند."

در ماجرای سقیفه، ابوسفیان به امام علی(ع) پیشنهاد خلافت داد و اعلام آمادگی کرد که با امام(ع) بیعت کند. امام علی(ع) در خطبه ۵ نهج البلاغه در پاسخ به فتنه‌جویی او می‌فرماید: "ای مردم، امواج فتنه‌ها را با کشتی‌های نجات درهم بشکنید، و از راه اختلاف و پراکندگی بپرهیزید، و تاج‌های فخر و برتری‌جویی را بر زمین نهید. رستگار شد آن کس که با یاران به پاخاست، یا کناره‌گیری نمود و مردم را آسوده گذاشت. این گونه زمامداری، چون آبی بد مزه، و لقمه‌ای گلوگیر است، و آن کس که میوه را کال و نارس بچیند، مانند کشاورزی است که در زمین دیگری بکارد."

امام علی(ع) در بخشی دیگر از خطبه ۱۵۱ نهج البلاغه، مدیریت بر خویشان در فتنه را مورد توجه قرار داده و می‌فرماید: "... پس سعی کنید که شما پرچم فتنه‌ها و نشانه‌های بدعت‌ها نباشید، و

آنچه را که پیوند امت اسلامی بدان استوار، و پایه‌های طاعت بر آن پایدار است، بر خود لازم شمارید، و بر خدا، ستم‌دیده وارد شوید نه ستمگر. و از گرفتار شدن به دام‌های شیطان، و قرار گرفتن در وادی دشمنی‌ها پرهیزید، و لقمه‌های حرام به شکم خود راه ندهید. شما برابر دیدگان خداوندی قرار دارید که گناهان را حرام کرد و راه اطاعت و بندگی را آسان فرمود."

بر اساس حکمت اول نهج‌البلاغه، امام علی (ع) یک اصل کلی در زمینه مدیریت بر خویشتن در شرایط فتنه ارائه می‌کند و می‌فرماید: "...در فتنه‌ها، چونان شتر دو ساله باش، نه پشتی دارد که سواری دهد، و نه پستانی تا او را بدوشند."

بر اساس خطبه ۱۷۴ نهج‌البلاغه، امام علی (ع) در سال ۳۶ هجری در آستانه جنگ جمل می‌فرماید: "تا بوده‌ام مرا از جنگ نترسانده، و از ضربت شمشیر نه‌راسانده‌اند، من به وعده پیروزی که پروردگارم داده است استوارم. به خدا سوگند، طلحه بن عبیدالله، برای خونخواهی عثمان شورش نکرد، جز اینکه می‌ترسید خون عثمان از او مطالبه شود، زیرا او خود متهم به قتل عثمان است، که در میان مردم از او حریص‌تر بر قتل عثمان یافت نمی‌شد. برای اینکه مردم را دچار شک و تردید کند، دست به اینگونه ادعاهای دروغین زد. امام علی (ع) در ادامه خطبه، سه راهکار پیش روی طلحه قرار داده و می‌فرماید: سوگند به خدا، لازم بود طلحه، نسبت به عثمان یکی از سه راه‌حل را انجام می‌داد: اگر پسر عقیان ستمکار بود چنانکه طلحه می‌اندیشید، سزاوار بود با قاتلان عثمان همکاری می‌کرد، و از یاران عثمان دوری می‌گزید، یا اگر عثمان مظلوم بود می‌بایست از کشته‌شدن او جلوگیری می‌کرد و نسبت به کارهای عثمان عذرهای موجه و عموم پسندی را طرح می‌کرد (تا خشم مردم فرو نشیند) و اگر نسبت به امور عثمان شک و تردید داشت خوب بود که از مردم خشمگین کناره می‌گرفت و به انزوا پناه برده و مردم را با عثمان وا می‌گذاشت. اما او هیچ کدام از سه راه‌حل را انجام نداد، و به کاری دست زد که دلیل روشنی برای انجام آن نداشت، و عذرهایی آورد که مردم پسند نیست."

طلحه از جمله افرادی بود که بعد از قتل عثمان پرچم فتنه را برافراشت و علیرغم آنکه از متهمان اصلی قتل عثمان بود، برای تامین اهداف و منافع شخصی، فتنه‌انگیزی نمود. امام علی (ع) در خطبه مذکور با ارائه راه‌حل‌های سه‌گانه برای وی، در حقیقت سه راهبرد تعاملی رهبر - پیرو را در شرایط فتنه عرضه می‌کند که می‌تواند مبنای رفتارهای افراد جامعه در تمامی اعصار در شرایط فتنه قرار گیرد. بر این اساس:

۱. اگر فرد اطمینان دارد که مدیر رفتار ستمگرانه دارد؛ باید با انتخاب استراتژی تهاجمی به مبارزه با مدیر بپردازد و از ستمدیدگان دفاع نماید (استراتژی تهاجمی).
 ۲. در صورتی که بر این باور است که رهبر از صلاحیت لازم برخوردار است و شرایط فتنه باعث گردیده که رهبر مورد انتقاد قرار گرفته و مظلوم واقع شود، باید به دفاع از رهبر بپاخیزد و با ارائه دلایل و عذرهای عامه‌پسند، رفتارهای رهبر در شرایط فتنه را برای مردم تبیین و توجیه نماید (استراتژی تدافعی).
 ۳. اگر نسبت به رفتارهای رهبر دچار شک و تردید شده است، باید خود را از غائله فتنه جدا سازد و گوشه‌گیری را پیشه خود سازد (استراتژی انفعالی).
- با عنایت به آیات و روایات اسلامی و همچنین روندهای جاری در دنیای معاصر، بخوبی می‌توان دریافت که بشر امروزی با شرایط ابهام آمیزی مواجه است و دائماً به این ابهامات افزوده می‌گردد. در چنین شرایطی، فتنه‌های مختلف سر بر می‌آورد و زندگی فردی و اجتماعی انسانها را بشدت متاثر می‌سازد. امید است مطالب عرضه شده در این گفتار که برگرفته از چشمه جوشان نهج‌البلاغه است، برای مدیریت اثربخش‌تر شرایط فتنه در تمامی سطوح فردی، سازمانی، ملی و بین‌المللی مفید واقع شود.

سید محمد مقیمی

moghimi@ut.ac.ir

<http://www.prof-moghimi.ir>